

Multi-Way Analysis of Illustrated Children's Books for Bullying

Reis Beşer

Bursa Uludağ University
sahin9195@hotmail.com
ORCID:0000-0001-8984-993X

Hülya Kartal

Bursa Uludağ University
hkartal@uludag.edu.tr
ORCID:0000-0003-3732-7747

ABSTRACT

This present study seeks to offer a multi-way analysis of illustrated children's books to reveal how they address bullying. It uses a single-case embedded design, one of the qualitative research patterns. The researchers reviewed 18 illustrated children's books filled with bullying behaviours through purposive sampling through the checklist they developed. The study reveals that verbal bullying is the most common form of bullying in the books analysed, followed by indirect bullying. The analysis of the books by the characteristics of the bullies points out that they mostly lack empathy and are self-confident; the bullied ones are mostly worried and physically weak/helpless. Also, most of the witnesses of bullying say nothing and are a party to bullying behaviours. In conclusion, the findings of this study underline that illustrated children's books are instrumental in creating awareness on bullying among children from an early age.

Keywords: Children's literature, illustrated children's books, bullying.

Today, every society that seeks to build a solid future for itself attaches great importance to the education of children. To that end, the development of children in all developmental areas (cognitive, social, linguistic, and personal) is supported, starting from pre-school. Accordingly, schools take on a great responsibility to ensure the acquisition of the targeted outcomes. Bilgin (2008: 62) reports that schools need to teach children how to share and collaborate, and there should be casual and continuous bonds between everyone in the school. However, it is notable that bullying behaviors, which are on the increase in all aspects of life today, occur mostly in schools that underlie socialization. Bullying adversely affects the school environment; besides, the experiences of students on bullying have an impact on their health, social relations, and daily life. Indeed, UNESCO (2017) states that bullying fringes the fundamental right to education, and unsafe learning environments reduce the quality of education for all learners. That said, it is of pivotal importance to define and limit the phenomenon of bullying in order to fully comprehend and prevent bullying actions (Olweus & Limber, 2016). Bullying refers to the systematic abuse of power and aggressive behavior or intentional harm-doing by peers that is carried out repeatedly and involves an imbalance of power (Wolke & Lereya, 2015). For that reason, a well-defined concept of bullying actions and a firm stance against these actions taken by all share-holders, including school administration, students, school staff, and parents, would reduce bullying behaviors. Rigby (2007) distinguishes between two senses of bullying as malign bullying and non-malign bullying. The former includes one's intentional behaviors that harm or hurt another whereas the latter refers to the unintentional behaviors that harm or hurt another. Olweus (1994) classified bullying behaviors into two categories: direct and indirect bullying. Direct bullying is explicit physical or

Received :May 24, 2020
Revised :August 14, 2020
Accepted:September 14, 2020

Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları,
2020, 8(2), 108-123
Research in Reading & Writing Instruction,
2020, 8(2), 108-123
Doi:10.35233/oyea.742178

verbal confrontation so victims. On the other hand, indirect bullying includes the deliberate exclusion of victims from a group or activity. According to Olweus, hitting, pushing, forcefully taking something from victim, etc. are forms of direct bullying while gossiping, slandering, convincing peers to exclude victims are forms of indirect bullying. Indirect bullying behaviors require special attention, as they are difficult to notice (Kartal and Bilgin, 2008). Further, technological developments and higher use of technology by children ultimately created a new form of bullying called cyberbullying (Wright, 2018).

Although the effect of different forms of bullying (Santos Pais, 2016) on victims varies from one victim to another, bullying fundamentally violates the dignity of an individual. It often causes anxiety, distress, confusion, anger, a sense of insecurity, lack of self-confidence, deep exclusion, a sense of vulnerability, and despair. The report titled "An Everyday Lesson: #ENDviolence in Schools" published by UNICEF (2018) reveals that globally half of the students aged 13-15, about 150 million, experienced peer-to-peer violence in and around the school and half of them are involved in physical fights and bullying. Therefore, further studies are a prerequisite to minimize and prevent school bullying. Children's literature is a means to reduce bullying. Indeed, Dilidüzgün (2018, p.108) states that works written for specific purposes seek to introduce some facts not fully understood by or communicated to children into their world through literature. In this sense, the use of works addressing all forms of bullying and violent acts, which complicate the operation of the school, and the introduction of such works to children, allow individuals to get to know themselves and to realize which attitudes and behaviours are accepted or not by the society. The books that encourage children to question, think and develop the emotional ability to empathize with the victimized person and the books that hint about what a witness of bullying should do would provide children with tips to tackle bullying and resolve conflicts. These being said, this study aims to determine how illustrated children's books address bullying.

Method

Model

The illustrated children's books within the research scope were determined based on criterion sampling, one of the purposeful sampling methods. Criterion sampling is the sampling of units that meet the criteria predetermined for the study (Büyüköztürk vd., 2016:92). In this context, the criteria of explicitly handling the phenomenon of bullying and including at least one of the types of bullying in the illustrated children's picture books were determined in the study.

Tools & Process

The data of the current study were gathered through the checklist designed by the researchers based on literature (Elliott, 2002; Harris ve Petrie, 2003; Kartal, 2008; Kartal ve Bilgin, 2007; Kartal ve Bilgin, 2012; Kapçı, 2004; Olweus, 1994; Olweus, 2005; Rigby, 2002; Rigby, 2007; Sullivan, Cleary ve Sullivan, 2005; Wright, 2018). In this context, using the sources mentioned above, 20 items were determined under the following headings in the checklist: (1) types of bullying, (2) characteristics of individuals who committed bullying, (3) characteristics of individuals who were exposed to the bullying acts, and (4) reactions of spectators who witnessed bullying acts.

Data Analysis

Each book was first read by one of the researchers to determine the items under four titles in the checklists, and the relevant situations were identified. While reading the books for the second time, it was determined whether each item in the checklist was present or not. In the last (third) reading, the quotations regarding the existence of the items were recorded.

Findings

This section offers findings on the analysis of the illustrated children's books by (1) forms of bullying, (2) the characteristics of the bully (3) the characteristics of the bullied, (4) the reactions of the witnesses of bullying.

Findings about the first research question

The analysis of the books by forms of bullying reveals that the authors mostly depict verbal bullying in their works. Verbal bullying is followed by indirect bullying, physical bullying, and cyberbullying, respectively. One passage from E12, analyzed under this study, is as follows: "Polo wanted the herd to be in order and disciplined. 'Hey you, wait', he growled to the black sheep. You will be sold after the trimming process. We will then have an ordered, nice herd!" The sheepdog called Polo is intended to threaten and intimidate others, which is certainly a form of verbal bullying. The conversations indicating different forms of bullying are present in other books analyzed.

Findings about the second research question

The analysis of the books by the characteristics of the bully points out that the individuals in most of the books lack of empathy. Further, the bullies in half of these books are self-confident and those in seven of these books are stronger than the physically victimized individuals. For example, Teo, who plays basketball with his friends, in E2 is mocked when he cannot score. The account of this event in E2 is as follows: “*While Teo was crying, his friends started screaming, ‘what are you, a baby? Are you really crying?’*” Although Teo was crying, his friends lacking empathy keeps bullying him.

Findings about the third research question

The analysis of the books by the characteristics of the bullied reveals that the bullied is most often described as worried, and then physically weak and excluded. For example, the following passage from E4 shows how worried Çiko is: “*Çiko does not want to go to school anymore. He also does not want to tell his parents the real reason behind it.*”

Findings about the fourth research question

The analysis of the books by the reactions of the witnesses of bullying, who play a great role in encouraging or preventing bullying, indicates that the witnesses of bullying mostly say nothing and are a party to bullying behaviours. A passage from E5 is a clear example of this: “*Rikki’s ears are different. A rabbit’s ears are supposed to be held upright. Yet, Rikki’s right ear is sloping back. Other rabbits mock Rikki, calling her “saggy ear.” “Sloppy ear! Keep your ears upright, do what we do.” Rikki tries to hide her ears. She puts an old teapot cover of her grandmother on her head. Other rabbits are falling about with laughter.*” It is notable that although Rikki is a victim of verbal bullying, other rabbits play a part in bullying.

Conclusion and Discussion

This study concludes that the authors of the illustrated children’s books analyzed address bullying in the different ways: (1) forms of bullying and individuals party to bullying behaviours, (2) the characteristics of the bully, (3) the characteristics of the bullied, (4) the reactions of the witnesses of bullying. Children may be encouraged to reflect on the forms of bullying in books and the behaviours of the characters party to bullying behaviours, and their empathy skills can be supported from an early age. Further, children may be asked to think about the consequences of the bullying behaviours/acts in books, which may be talked with about the books to increase their awareness and reminded to respect differences from an early age. Children’s literature is of paramount importance to minimize bullying behaviours. In fact, Lukens, Smith & Coffel (2018) state that literature presents human impulses as they are and urges readers to identify with or react to a character. For that reason, the introduction of the works addressing bullying behaviours helps them adopt more controlled behaviors. Indeed, according to Elliott (2002), the younger the child is, the greater the change of changing his or her behaviours will be, and it is not easy to correct the behaviours of older chronic bullies. In conclusion, children, starting from kindergarten, can realize the importance of sharing and empathy through literary works.

Suggestions

Bullying, which is an issue prevalent worldwide, is a significant threat against qualified education in schools. Developing programs to prevent bullying and organizing anti-bullying activities where children are active from an early age, are considered essential for ensuring a safe environment where all individuals can receive an education. Schools may offer anti-bullying poems, stories, pictures, and caricatures. Children may be motivated to design such materials, and awareness of bullying can be created at every learning level.

Resimli Çocuk Kitaplarının Zorbalık Olgusu Açısından Çok Yönlü Olarak İncelenmesi*

Reis Beşer

Bursa Uludağ Üniversitesi

sahin9195@hotmail.com

ORCID:0000-0001-8984-993X

Hülya Kartal

Bursa Uludağ Üniversitesi

hkartal@uludag.edu.tr

ORCID:0000-0003-3732-7747

ÖZET

Mevcut araştırmayla resimli çocuk kitaplarında, okul zorbalığına yer verilme durumunun çok yönlü olarak belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, nitel araştırma desenlerinden iç içe geçmiş tek durum çalışması deseninde yürütülmüştür. Bu doğrultuda araştırmada amaçlı örnekleme ile belirlenen 18 resimli çocuk kitabı, araştırmacılar tarafından geliştirilen kontrol listesi ile incelenmiştir. İncelenen eserlerde, zorbalık türlerinden en sıklıkla sözel zorbalığın işlendiği, bunu ikinci sırada dolaylı zorbalığın izlediği tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları zorbalık eylemlerinde bulunan bireylerin özelliklerinin en sıklıkla empati kuramama ve kendine güvenme olduğu, zorbalığa maruz kalan bireylerin özelliklerinin en sıklıkla endişeli ve fiziksel olarak zayıf/güçsüz olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte zorbalık eylemlerine tanık olan seyircilerin ise en fazla alkış tutmayı ve sessiz kalmayı tercih ettikleri belirlenmiştir. Sonuç olarak, araştırma kapsamında elde edilen bulgular, küçük yaşlardan itibaren çocuklarda, zorbalık eylemlerine yönelik farkındalık oluşturulmak için resimli çocuk kitaplarından yararlanılabileceğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Çocuk edebiyatı, resimli çocuk kitapları, zorbalık.

Kendi ailelerinin, toplumlarının, devletlerinin devamı olan çocukların, küçük yaşlardan itibaren bilişsel, toplumsal, dilsel ve kişilik gelişimlerini desteklemek amaçlanır. Bu amaçla nitelikli adımların atılmasında okullara büyük sorumluluk düşmektedir. Ancak öğrenimin her basamağında meydana gelen zorbalık eylemleri, bireyin zorbalık olgusuna bağlı yaşadığı deneyimler; sağlığını, sosyal ilişkilerini ve günlük yaşamını bozacak şekilde etkilemektedir. Özellikle küçük yaşlarda zorbalık eylemlerine maruz kalan, zorbalık eylemlerinde bulunan ve zorbalık eylemlerine tanık olan bireyler, yetişkinlik yaşamında da zorbalığın etkilerini yaşamaktadır. Bu bakımdan Olweus ve Limber'e (2016) göre zorbalığı anlamak ve değiştirmek için olgunun iyi tanımlanması ve sınırlandırılması oldukça önemli görülmektedir. Zorbalık Olweus (1994) tarafından, bir kişiye yönelik diğer bir kişi veya kişiler tarafından kasıtlı, tekrarlı ve en azından bir süre devam eden olumsuz davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Wolke ve Lereya (2015) ise zorbalığı gücün sistematik bir şekilde kötüye kullanılması ve tekrarlı olarak gerçekleştirilen, taraflar arasında güç dengesizliği içeren, kasıtlı zarar verme davranışı olarak belirtmektedir. Rigby (2007), "kasıtlı/kötü zorbalık (malign bullying)" ve "kasıtlı olmayan zorbalık (non-malignbullying)" olmak üzere iki temel zorbalık davranışı olduğunu belirtmektedir. Kasıtlı/kötü zorbalık davranışı, bireyin niyetinin kötü olduğu ve kasıtlı olarak başkasına zarar verme isteğinin olduğu davranışlardır. Kasıtlı olmayan zorbalık davranışında ise yapılan zorbalık davranışları kasıtlı olmamakla birlikte, zorba yaptığı davranışla başkasına zarar verdiğinin farkında değildir. Ancak her iki zorbalık davranışı da mağdur edilen birey açısından oldukça zarar verici olabilmektedir. Olweus'un (1994) ise

Geliş Tarihi : 24 Mart 2020
Düzeltilme Tarihi : 14 Ağustos 2020
Kabul Tarihi : 14 Eylül 2020

Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları,
2020, 8(2), 108-123
Research in Reading & Writing Instruction,
2020, 8(2), 108-123
Doi: 10.35233/oyea.742178

* Bu çalışma "Resimli Çocuk Kitaplarının Zorbalık Olgusu Açısından Doküman Analizi ile İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezinin verilerinin bir bölümünden üretilmiştir.

zorbalığı doğrudan zorbalık ve dolaylı zorbalık olarak incelediği görülmektedir. Doğrudan zorbalık mağdura açık bir şekilde yapılan fiziksel ve sözel saldırganlık davranış biçimlerini içerirken, dolaylı zorbalık ise kasıtlı yalnız bırakma veya bir gruptan dışlama gibi davranışları içermektedir. Olweus'un; yaralama, birini itme, saldırma, eşyasını alma vb. zorbalık davranışlarını doğrudan zorbalık kapsamında; söylenti çıkarma, dedikodu yapma, gruptan dışlama, gruba almama vb. davranışlarını da dolaylı zorbalık kapsamında ele aldığı görülmektedir. Ayrıca dolaylı zorbalık davranışları fark edilmesinin güç olması nedeniyle özel bir dikkat gerektirmektedir (Kartal ve Bilgin, 2008).

Harris ve Petrie (2003: 3), doğrudan ve dolaylı zorbalık davranışlarını şu şekilde belirtmektedir:

Doğrudan Zorbalık	Dolaylı Zorbalık
Alay ederek sataşmak	Başkasını birine karşı kıskırtmak
Gruptan dışlamak	Başkalarını birine lakap takmak için etkilemek
Haksız bir şekilde eleştirmek	Başkalarını birine haksızca eleştirmek için etkilemek
İşaretlerle tehdit etmek	Birinin dedikodusunu yapmak, yaymak
Vurmak	İsimsiz telefon görüşmeleri yapmak
Başkasının eşyasını çalmak veya saklamak	Bilerek görmezden gelmek, gruptan dışlamak

Türkiye'de zorbalık konusunda yapılan ilk çalışmalara bakıldığında (Kepenekçi ve Çinkır, 2003; Kapçı, 2004), zorbalık türlerinin; bedensel, sözel, duygusal ve cinsel zorbalık olarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra teknolojinin gelişmesi ve çocuklar tarafından daha yaygın kullanılması zorbalık türlerine, siber zorbalığın da eklenmesine neden olmuştur (Wright, 2018). Meydana gelen farklı zorbalık türü davranışlarının etkisi (Santos Pais, 2016), mağdurdan mağdura farklılık gösterse de esasen bireyin saygınlığını ihlal etmekte ve genellikle kaygı, sıkıntı, kafa karışıklığı, öfke, güvensizlik, öz güven eksikliği, derin dışlanma duygusu, güçsüz ve çaresiz hissetmeye neden olmaktadır. Bu bakımdan öğrenimin her basamağında gerçekleşen zorbalık eylemleri (Jan ve Husain, 2015), öğrencilerin akademik performanslarını düşürmekle kalmamakta aynı zamanda zihinsel sağlık sorunlarına ve fiziksel yaralanmalara da neden olmaktadır. Nitekim okullarda şiddet olaylarıyla ilgili olarak yazılı ve görsel basında sık sık duyulan haberlerin çoğu zorbalık davranışlarına ilişkindir (Çalık, Özbay, Özer, Kurt ve Kandemir, 2009). *Albert Einstein* okullar için en kötüsünün "Okulun temelinde korku, kuvvet ve yapay otorite yöntemlerinin bulunması olduğunu ve bu durumun sağlıklı duyguları, öğrencilerin öz güvenlerini ve bütünlüğünü tahrip edeceğini" belirtmektedir (Fox, 2002).

UNESCO (2017), okul zorbalığının ve şiddetinin tüm ülkelerde meydana geldiğini, birçok çocuk ve genci etkilediğini belirtmektedir. Ayrıca ortalama olarak OECD ülkeleri arasında her on öğrenciden birinin ayda en az birkaç kez zorbalığa uğradığı belirlenmiştir (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2017). UNICEF (2018) tarafından yayımlanan "*Bugünkü Dersimiz: Okullarda #şiddeteSON ver*" (*An Everyday Lesson: #ENDviolence in Schools*) başlıklı rapora göre "Küresel olarak 13-15 yaş arası, yaklaşık 150 milyon öğrencinin yarısı okulda ve çevresinde akran şiddetine maruz kalmakta ve öğrencilerin yaklaşık yarısının da zorbalığa uğradığı ve fiziksel kavgalara dahil olmaktadır." İnsanlar genellikle zorbalığın iki kişi arasında gerçekleşen bir ilişki olduğunu düşünmektedir (Sullivan, Cleary ve Sullivan, 2005: 15). Ancak zorbalık eylemlerinde bulunan ve zorbalık eylemlerine uğrayan bireylerin yanı sıra zorbalık eylemlerine tanıklık eden seyirciler de bulunmaktadır. Araştırmalar seyircilerin genellikle zorbalık eylemleri sırasında orada bulunmalarının mağdurların ve şiddet döngüsünün azaltılmasında katkıda bulunabileceğini göstermiştir (Padgett ve Notar, 2013). Bu bakımdan öğrencilerin zorbalık eylemleri konusunda bilgilendirilmesi, zorbalık eylemlerinin zorba, kurban ve seyirciler bağlamında, bir bütün olarak değerlendirilmesi faydalı olacaktır. Bugün zorbalık eylemleri içerisinde bulunan bireyler dünün öğrencileri, yarın zorbalık eylemleri içerisinde yer alacak bireyler de bugünün öğrencileriyse, her türlü şiddet ve zorbalık eylemleriyle mücadele edilmesinde okullara büyük sorumluluk düşmektedir. Nitekim Yalçın (2018), eğitimin şiddetin ortadan kaldırılması için en doğru araçlardan biri olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Bu amaca ulaşmak için okulların çocuklara paylaşmayı ve iş birliğini öğreten yerler olması, öğrenciler ve okuldaki herkesin arasında olağan ve süregelen bağlar oluşturulması gerekmektedir (Bilgin, 2008: 62). Ancak her geçen gün giderek yaygınlaşan zorbalık ve şiddetle baş etmek için en az okullar kadar medyanın, sanatçıların, yazarların, siyasisilerin de etkin rol almasına gereksinim vardır. Bu doğrultuda, okullardaki şiddet ve zorbalığı azaltmanın yollarından biri de çocuk edebiyatıdır. İyi kurgulanarak zorbalık eylemlerinin işlendiği bir edebiyat eseri, çocukları düşündürerek eserde meydana gelen zorbalık davranışlarına, başka açılardan bakma fırsatı sunacaktır. Çocuk edebiyatı eserlerine konu edilen zorbalık eylemlerinin aynı zamanda görsellerle desteklenmesi, henüz okuma yazma becerisinin edinilmediği okul öncesi dönemden itibaren çocukların empati kurmasına/geliştirmesine katkı sağlayacaktır. Bu eserlerde yer alan diyalog ve görsellere ilişkin çocukların ne düşündüğü belirlenerek, zorbalık eylemleri üzerine aile bireyleri veya öğretmenler çocuklarla sohbet edip duygudaşlık becerilerini geliştirmesine yardımcı olabilir. Nitekim Sharma (2015: 15), ailesinden aldığı en değerli hediye olan kitaplarda saklı duran bilgileri öğrenme sevgisi olduğunu ve tek bir kitabın kapakları arasında hayatın her parçasını yeniden yazabilecek güçte fikirler olduğunu belirtmektedir. Çocuklar kitap sayesinde düşünme, problem çözme, yaratıcılıklarını ve yeteneklerini geliştirme fırsatı bulurken, doğaya, insanlara, doğada gördüğü diğer canlılara ve olaylara karşı da duyarlılık kazanmaktadır (Tanju, 2010). Zorbalık konusunun kurgulandığı edebi eserlerde kahramanlar aracılığıyla çocukların zorbalık eylemleri üzerine düşündürülmesi sağlanarak, yaşamlarında karşılaşacakları zorbalık davranışlarına uygun

tepkiler vermesine yardımcı olunabilir. Sever (2013), edebi eserlerdeki kahramanların, çocuk ve gençlerin ilişkilerini düzenleme, tepkilerinin bilinçlenmesinde birer özdeşim ögesi olarak önemli sorumluluklar üstlendiğini belirtmektedir. Bu anlamda özel amaçla yazılan eserler yoluyla farkındalık yaratmak, eser kahramanı aracılığıyla sorunlara ışık tutmak amaçlanabilir. Diledüğüne (2018: 108) göre; özel amaçla yazılan eserlerle çocukların anlayamadığı ya da doğrudan iletişim kurmadığı bazı gerçekleri edebiyat yoluyla onun dünyasına sokması amaçlanmaktadır. Bu bakımdan okuldaki işleyişi her bakımdan zorlaştıran zorbalık ve şiddet olaylarının tüm yönleriyle ele alındığı eserlerden yararlanmak, bu eserleri çocuklarla buluşturmak, bireyin kendini tanımasının yanı sıra toplum tarafından kabul gören veya kabul görmeyen tutum ve davranışlarının da farkına varmasını sağlayacaktır. Çocukları sorgulamaya iten, düşündüren, mağdur olan bireyi anlamaya yönelik duygudaşlık becerisini geliştiren, zorbalık eylemlerine tanık olan seyircilerin yapması gerekenlerin anlatıldığı eserler, zorbalık eylemleriyle mücadele etmede ve yaşanan çatışmaların çözülmesinde çocuğa ipuçları sunacaktır. Bu doğrultuda mevcut araştırma ile okul zorbalığının resimli çocuk kitaplarında nasıl işlendiğinin çok yönlü olarak belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla mevcut araştırmada alt amaçlar doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Resimli çocuk kitaplarında hangi zorbalık türlerine (sözel zorbalık, fiziksel zorbalık, dolaylı zorbalık, siber zorbalık) yer verilmiştir?
2. Resimli çocuk kitaplarında zorbalık eylemlerinde bulunan bireylerin özellikleri (saldırgan, öfkeli, fiziksel olarak güçlü, kendine güvenen, empati becerisinden uzak) nelerdir?
3. Resimli çocuk kitaplarında zorbalık eylemlerine uğrayan bireylerin özellikleri (güvensiz, endişeli, çekingen, fiziksel olarak zayıf, dışlanmış) nelerdir?
4. Resimli çocuk kitaplarında zorbalık eylemlerine tanık olan seyirciler bu duruma nasıl tepki vermiştir?

Yöntem

Model

Resimli çocuk kitaplarında zorbalık olgusunun çok yönlü olarak belirlenmesi amaçlandığı için araştırma, nitel araştırma desenlerinden iç içe geçmiş tek durum çalışması deseninde yürütülmüştür. İçe içe geçmiş tek durum çalışmasında, araştırma kapsamında incelenen durum alt birimlere ayrılarak incelenebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu desen, araştırma kapsamına alınan resimli çocuk kitaplarında sözel zorbalık, fiziksel zorbalık, dolaylı zorbalık ve siber zorbalık türlerine yer verilmesi bakımından incelenmesi nedeniyle tercih edilmiştir. Bununla birlikte araştırmada resimli çocuk kitaplarında yer verilen zorbalık eylemlerinde bulunan, zorbalık eylemlerine maruz kalan bireylerin özellikleri ve zorbalık eylemlerine tanık olan bireylerin verdiği tepkiler gruplandırılarak incelenmiştir.

İncelenen Eserler

Öncelikle resimli çocuk kitaplarındaki zorbalığın incelendiği herhangi bir çalışmaya ulaşılammıştır. Bu nedenle araştırma kapsamında yer alacak eserlerin belirlenebilmesi için ilk olarak araştırmacılarından biri tarafından Bursa il merkezindeki kitabevlerinin “ilkokuma kitaplığı” kategorisinde bulunan eserler incelenmiştir. Bu süreç ile eş zamanlı olarak araştırmacı tarafından çocuk kitapları yayınevlerine konu hakkında e-posta gönderilmiştir. Bu sürecin sonunda toplamda elli resimli çocuk kitabına ulaşılmıştır. Ancak bu çalışmada amaçlı örnekleme yoluyla; zorbalık türlerinin (sözel, fiziksel, dolaylı ve siber zorbalık) daha açık şekilde yansıtıldığı on sekiz resimli çocuk kitabı incelenmiştir. Bu

Tablo 1

Eser İsimleri ve Kodları

Eser Kodu	Eser Adı	Eser Kodu	Eser Adı
E1	Çilli Begonya	E10	Bay Tavşan'ın Bir Fikri Var
E2	Teo'nun Dalga Geçme Kitabı	E11	Ah, Tonton!
E3	Puki ile Yaşlı Karga	E12	Küçük Kara Koyun
E4	Çiko Zorbalıkla Baş Ediyor	E13	Vanessa'nın Yanındayım
E5	Rikki	E14	Teo'nun Zorbalık Kitabı
E6	İyi Kalpli Küçük Tavşan	E15	Müziyen İnek Sırma
E7	Zıpır Çok Kavgacı	E16	Yetenek Yarışması
E8	Püskül ile Zeytin Anlaşmıyor	E17	Huysuz Uğurböceği
E9	Beni Rahat Bırak	E18	Zorba Arkadaş İstemem

bağlamda araştırma kapsamında yer alan eserler amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme uygun olarak belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme mantığı ve gücünün derinleme anlamaya yapılan vurgudan geldiği ve çalışmanın derinliği için zengin bilgi içeren durumların seçimini gerektirdiği belirtilmektedir (Patton, 2018: 45-46). Böylelikle amaçlı örnekleme amaç, araştırmada çalışılan soruları aydınlığa kavuşturacak zengin bilgi içeren durumların seçilmesidir. Ölçüt örnekleme ise, bir araştırmada örnekleme için belirlenen ölçütü karşılayan birimlerin (nesnelere, olaylar vb.) örnekleme alınmasıdır (Büyüköztürk vd., 2016:92). Bu bağlamda çalışmada seçilen resimli çocuk kitaplarında zorbalık olgusunun açık bir şekilde işlenmesi ve zorbalık türlerinden en az birinin yer alması ölçütleri getirilmiştir. Bu çerçevede mevcut araştırma kapsamında yer alan eserlerin kodları ve kodlara karşılık gelen eser isimleri aşağıdaki Tablo 1’de verilmiştir.

Verilerin Toplanması

Mevcut araştırmanın verileri, araştırmacılar tarafından alanyazına dayanarak (Elliott, 2002; Harris ve Petrie, 2003; Kartal, 2008; Kartal ve Bilgin, 2007; Kartal ve Bilgin, 2012; Kapçı, 2004; Olweus, 1994; Olweus, 2005; Rigby, 2002; Rigby, 2007; Sullivan, Cleary ve Sullivan, 2005; Wright, 2018) geliştirilen kontrol listesi aracılığıyla toplanmıştır. Bu kapsamda yukarıda belirtilen kaynaklardan yararlanılarak (1) zorbalık türleri, (2) zorbalık eylemlerinde bulunan bireylerin özellikleri, (3) zorbalık eylemlerine maruz kalan bireylerin özellikleri ve (4) zorbalık eylemlerine tanık olan seyircilerin verdiği tepkiler başlıkları altında kontrol listesindeki toplam 20 madde belirlenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde her bir eser araştırmacılarından biri tarafından okunmuş ve ilgili durumlar tespit edilmiştir. Eserler ikinci kez okunurken kontrol listesindeki her bir maddenin olup olmaması belirlenmiştir. Son okumada ise maddelerin olma durumuna yönelik alıntılar kayıt altına alınmıştır. Ayrıca incelenen eserlerde tespit edilen maddeler bilgisayar ortamında (X işaretiyle) işaretlenmiştir. Tespit edilen her bir maddeye ilişkin frekanslar tablolara dönüştürülerek bulgular bölümünde sunulmuştur. Aşağıdaki tabloda incelenen eserlere ilişkin künye bilgileri yer almaktadır.

Tablo 2

İncelenen Eserlerin Künye Bilgileri

Eser Adı	Yazar	Çizer	Çevirmen	Yayınevi	Basım Yılı	Sayfa Sayısı
Çilli Begonya	Julianne Moore	LeUyen Pham	Nurten Hatırnaz	Bilge Kültür Sanat	2008	40
Teo'nun Dalga Geçme Kitabı	Yağmur Artukmaç ve Pınar Çakır	Nurbanu Asena	-	Bilgi Yayınevi	2017	36
Puki ile Yaşlı Karga	Görkem Kantar Arsoy	Seçil Çokan	-	Yapı Kredi	2017	40
Çiko Zorbalıkla Baş Ediyor	Beth Bracken	Jennifer A. Bell	Meltem Özdemir	1001 Çiçek	2018	32
Rikki	Guido Van Genechten	Guido Van Genechten	Farida Allahverdiyeva	Hep Kitap	2017	32
İyi Kalpli Küçük Tavşan	Michael Escoffier	Eleonore Thuillier	Korkut Erdur	Yapı Kredi	2017	26
Zıpır Çok Kavgacı	Christian Lamblin	Regis Faller ve Charlotte Roederer	Olcay Mağden Ünal	Uçanbalık	2015	17
Püskül ile Zeytin Anlaşamıyor	Christian Lamblin	Regis Faller ve Charlotte Roederer	Yağmur Ceylan Uslu	Tudem	2013	17
Beni Rahat Bırak	Veronique Renting	Monique van den Hout	Yalçın Varnalı	Yapı Kredi	2017	28
Bay Tavşan'ın Bir Fikri Var	Michael Engler	Feridun Oral	Şeyda Öztürk	Yapı Kredi	2017	28
Ah, Tonton!	Carrie Weston	Tim Warnes	Aslı Candaş	Förmül	2008	30

Tablo 2'nin devamı...

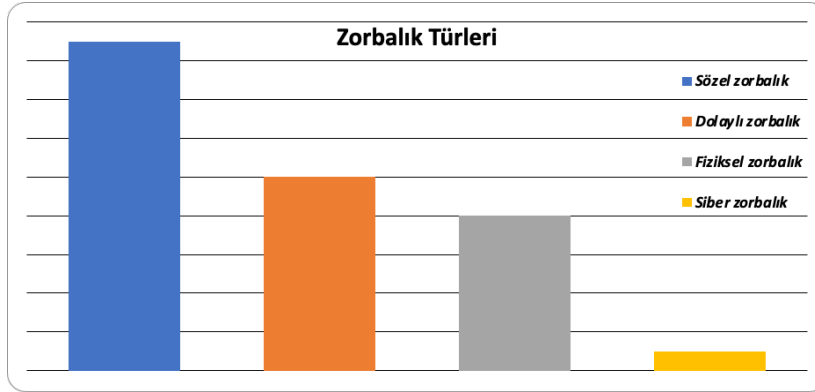
Eser Adı	Yazar	Çizer	Çevirmen	Yayınevi	Basım Yılı	Sayfa Sayısı
Küçük Kara Koyun	Elizabeth Shaw	Elizabeth Shaw	Bahadır Argönül	Günışığı Kitaplığı	2017	24
Vanessa'nın Yanındayım	Kerascoet	Kerascoet	-	Redhouse Kidz	2019	36
Teo'nun Zorbalık Kitabı	Yağmur Artukmaç ve Pınar Çakır	Nurbanu Asena	-	Bilgi Yayınevi	2018	36
Müzisyen İnek Sırma	Geoffroy de Pennart	Geoffroy de Pennart	Aslı Motchane	Kır Çiçeği	2015	40
Yetenek Yarışması	Jo Hodgkinson	Jo Hodgkinson	Yıldırım Türker	Kır Çiçeği	2016	32
Huysuz Uğurböceği	Eric Carle	Eric Carle	Nil Gün	Kuraldışı Çocuk	2017	44
Zorba Arkadaş İstemem	Bengi Semerci	Serap Ergel	-	Dinazor	2017	32

Tablo 2'de görüldüğü gibi eserlerin büyük çoğunluğunu çeviri eserler oluşturmaktadır.

Bulgular

Bu bölümde (1) zorbalık türleri, (2) zorbalık eylemlerinde bulunan bireylerin özellikleri, (3) zorbalık eylemlerine uğrayan bireylerin özellikleri (4) zorbalık eylemlerine tanık olan seyircilerin verdiği tepkilere yönelik elde edilen araştırma bulgularına yer verilmiştir.

Birinci Alt Amaca Yönelik Bulgular

Şekil 1. Zorbalık türlerinin eserlerde dağılımı

Zorbalığın türleri açısından analiz edilen eserlerde en çok (f=17) sözel zorbalığın (E1, E2, E3, E4, E5, E6, E7, E8, E10, E11, E12, E13, E14, E15, E16, E17, E18) işlendiği görülmektedir. Bunu ikinci sırada (f=10) dolaylı zorbalığın (E3, E8, E9, E11, E12, E13, E14, E15, E16, E18) ve üçüncü sırada (f=8) fiziksel zorbalığın (E6, E7, E8, E9, E10, E11, E15, E18) işlendiği eserler izlemektedir. İncelenen eserlerde en az sıklıkla (f=1) siber zorbalık (E18) türünün işlendiği görülmektedir. Bu tespitleri doğrulayan kesitlerden bazıları eserlerde şu şekilde ifade edilmiştir: Analiz edilen E12'de yer verilen "Polo sürüde düzen ve disiplin isterdi. 'Bekle sen!' diye hırladı kara koyuna. Yün kırpmaya zamanından sonra satılacaksın. O zaman düzenli, güzel bir sürümüz olacak!" ifadeleriyle, Polo adında çoban köpeğinin sözleri tehdit ve sindirmeye yönelik olduğu için sözel zorbalığa işaret etmektedir. Benzer şekilde E1'de yüzündeki çillerle/beneklerle başı dertte olan Begonya'ya arkadaşları tarafından "Zürafaya benziyorsun ama kısa boylu ve çilli bir zürafaya" sözleriyle sözel zorbalığın yapıldığı görülmektedir. Analiz edilen E14'te dolaylı zorbalık kapsamında belirlenen gruptan dışlama, gruba almama davranışı "Efe, Mete'nin kulağına eğilip: Teo gelirse, sen gelemezsin ona göre, dedi. Ama Teo her şeyi duymuştu. Mete, sonra devam ederiz Teo deyip, koşarak gitti. Teo merdivenlerde bir başına kalmıştı." ifadelerinde arkadaşları tarafından görmezden gelinip gruptan dışlanan Teo'ya dolaylı zorbalık yapıldığı anlaşılmaktadır. Fiziksel zorbalık grubunda yer alan, başkasının eşyasını zorla alma davranışı ise E18'deki "Kerem bugün benimle ilgilenmedi. Tam sınıftan çıkmak için çantamı toplarken yanıma geldi. Kalem kutumu aldı. 'Bu artık benim oldu,' dedi. Hiçbir şey diyemedim."

ifadeleri fiziksel zorbalığın yapıldığını göstermektedir. Aynı eserdeki, “Çağla bana ablasımı anlattı. Ablasının sınıfından bazı arkadaşları ablası hakkında facebook sayfasında çok kötü şeyler yazmışlar.” ifadelerinden siber zorbalık yapıldığı anlaşılmaktadır.

Şekil 2. E14 (solda) ve E18'den (sağda) örnekler

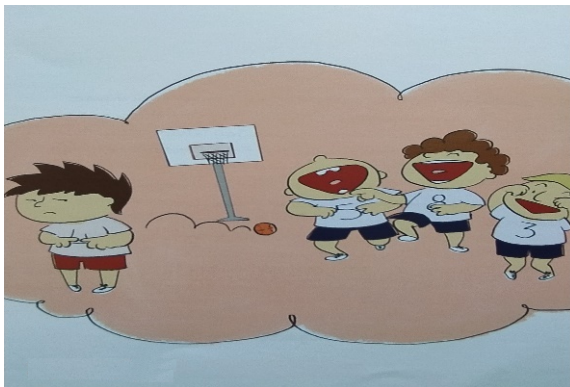
İkinci Alt Amaca Yönelik Bulgular

Tablo 3

Zorbalık Eylemlerinde Bulunan Bireylerin Özelliklerinin Eserlerde Dağılımı

Özellikler	Eser Kodu	Frekans
Empati kuramama	E1, E2, E3, E4, E5, E7, E8, E9, E10, E11, E12, E13, E14, E16, E17, E18	16
Kendine güvenme	E2, E3, E6, E7, E10, E15, E16, E18	8
Fiziksel olarak güçlü olma	E3, E6, E7, E10, E15, E16, E18	7
Saldırgan olma	E6, E7, E8, E9, E10, E11, E18	7
Öfkeli olma	E6, E7, E8, E9, E10, E12, E17	7

Zorbalık eylemlerinde bulunan bireylerin özellikleri açısından analiz edilen eserler tablo 3'te yer almaktadır. Zorbalık yapan bireylerin özellikleri açısından analiz edilen eserlerin büyük çoğunluğunda (f=16), bireylerin empati kurmaktan uzak olduğu belirlenmiştir. Analiz edilen eserlerin sekizinde, zorbalık yapan bireylerin kendine güvendiği, buna karşın yedişer eserde fiziksel olarak güçlü, saldırgan ve öfkeli oldukları belirlenmiştir. Analiz edilen E2'de arkadaşlarıyla basketbol oynayan Teo basket atmadığı zaman kendisiyle dalga geçilmesi sonucunda "Teo ağladıkça arkadaşları: Bebek, bebek, ne ooo ağlıyor musun? diye bağırmaya başladılar." ifadelerinden Teo'nun ağlamasına karşın arkadaşlarının empati

Şekil 3. E2 (solda) ve E6'dan (sağda) örnekler

duygusundan uzak şekilde zorbalık eylemlerinde bulunmaya devam ettikleri görülmektedir. Eser E6'da "Haydi, iş başına! Dedi kurt. Çalışmayandan ya tavşan ezmesi olur ya da tavşan yahni!" ifadeleri zorbalık eylemlerinde bulunan kurdun kendine nasıl güvendiğini göstermektedir. Analiz edilen E16'da müzik yarışmasına katılmak isteyen bir kuşa, "Biraz kullansana kafanı! Parmak kadar bir şeysin, hadi çek arabanı!" sözleriyle zorbalık eylemlerinde bulunan ayının fiziksel olarak daha güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Analiz edilen E7'de ise "Zıpır okulun bahçesinde arkadaşlarıyla top oynuyor. Tam o sıra da ufak bir çocuk birden önüne geçiyor! Zıpır bundan hiç hoşlanmıyor. Zıpır çocuğu yakalayıp montunu çekiştiriyor. Zıpır hırçınlaşıyor." Sözlerinden zorbalık eylemlerinde bulunan Zıpır'ın saldırgan ve öfkeli olduğu görülmektedir.

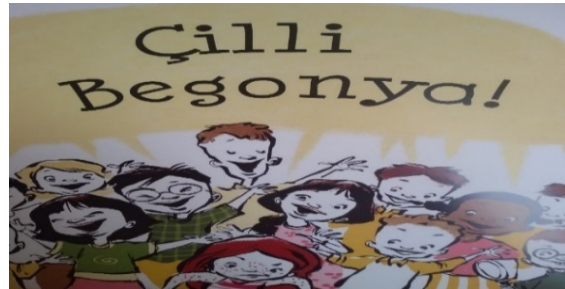
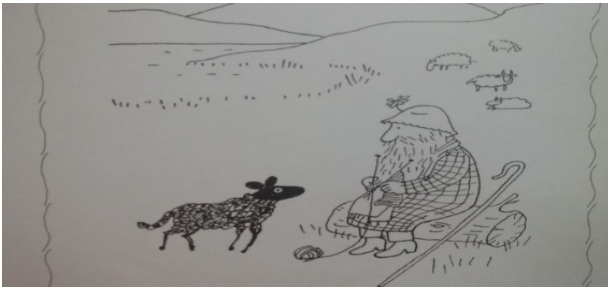
Üçüncü Alt Amaca Yönelik Bulgular

Tablo 4

Zorbalık Eylemlerine Uğrayan Mağdurların Özelliklerinin Eserlerde Dağılımı

Özellikler	Eser Kodu	Frekans
Endişeli	E1, E4, E5, E7, E8, E10, E11, E12, E18	9
Fiziksel olarak zayıf	E3, E6, E7, E10, E12, E15, E16, E18	8
Dışlanmış	E2, E3, E11, E12, E13, E14, E15, E16	8
Güvensiz	E1, E4, E9, E18	4
Çekingeng	E4, E7, E9, E18	4

Tablo 4'te zorbalık eylemlerine maruz kalan bireylerin özellikleri açısından yapılan analiz sonuçları yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre mağdur edilen bireylerin en sıklıkla (f=9) endişeli olduğu, ikinci ve üçüncü sırada (f=8) fiziksel olarak zayıf ve dışlanmış oldukları belirlenmiştir. Dördüncü ve beşinci sırada ise (f=4) güvensiz ve çekingen oldukları görülmektedir. Bu bakımdan analiz edilen E4'te "Çiko artık okula gitmek istemiyordu. Ama gerçek nedenini anne babasına anlatmak istemiyordu." ifadeleri Çiko'nun ne kadar endişeli olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde analiz edilen E12'de çoban köpeği Polo tarafından sürekli olarak zorbalığa uğrayan küçük kara koyun: "Bir hata yaptığımda, siyah olduğum için Polo beni hemen fark ediyor, dedi çobana. Bu kadar dikkat çekmemem için küçük, beyaz bir ceket öremez misin bana?" diyerek endişesini bu şekilde dile getirmektedir. Bu durum aynı zamanda zorbalığa uğrayan kara koyunun fiziksel olarak daha güçsüz ve sürüden dışlanmış olduğunu da göstermektedir. Analiz edilen E1'de ise yüzündeki lekeler/çilleri yüzünden arkadaşlarının alay konusu olan Begonya, bu durumun üstesinden gelmek için "Çillerini ovalayıp çıkarmayı denemiş. Limon suyunu denemiş. Hatta boya kalemlerini bile denemiş. Hiçbiri işe yaramamış. Mademki çilleri gitmiyormuş geriye yapacak bir tek şey kalıyormuş: saklanmak." ifadelerinden Begonya'nın oldukça güvensiz ve çekingen olduğunu anlaşılmaktadır.

Şekil 4 . E12 (solda) ve E1'den (sağda) örnekler

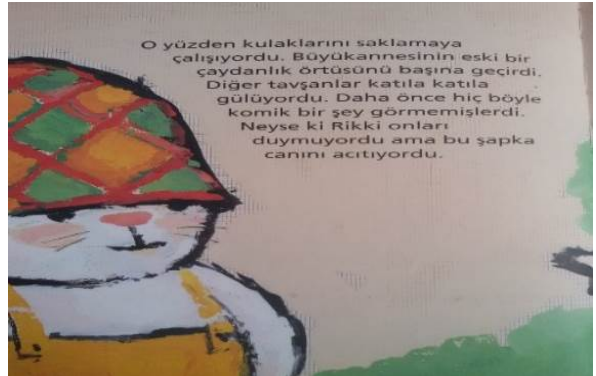
Dördüncü Alt Amaca Yönelik Bulgular

Tablo 5'te zorbalık eylemlerine devam edilip edilmemesinde önemli bir rol oynayan seyircilerin verdiği tepkiler açısından analiz edilen eserlere ilişkin sonuçlar gösterilmektedir. Buna göre eserlerde en fazla (f=6) seyircilerin sessiz kalma ve alkış tutma tepkisi gösterdikleri belirlenmiştir. İkinci sırada zorbalık eylemlerine maruz kalan bireylere yardım etme tepkisi gelmektedir. Buna karşın ikişer eserde zorbalık eylemlerinde bulunan bireyi görmezden gelme ve zorbalık eylemlerinde bulunan bireyi uyarma tepkisine yer verildiği görülmektedir. Sadece bir eserde, seyircilerin zorbalık eylemlerinde bulunan bireyi sözlü olarak uyardığı anlaşılmaktadır. Bu amaçla analiz edilen E5'te "Rikki'inn kulakları farklıydı. Tavşanların kulakları yukarı kalkmalı, dik durmalı, her iki kulağı da. Ama Rikki'nin sağ kulağı sallanıyordu. Diğer tavşanlar ona "Sarkık kulak" diye sesleniyordu. "Sallanan kulak! Kulaklarını dik tut, bizim gibi yap." Bu yüzden

Tablo 5*Zorbalık Eylemlerine Tanık Olan Seyircilerin Verdiği Tepkiler*

Tepkiler	Eser Kodu	Frekans
Alkış tutma	E2, E3, E5, 14, E16, E18	6
Sessiz kalma	E3, E4, E11, E12, E16, E18	6
Mağdura yardım etme	E10, E13, E18	3
Görmezden gelme	E14, E15	2
Zorbayı uyarma	E7, E8	2
Sözlü olarak tepki gösterme	E7	1

kulaklarını saklamaya çalışıyordu. Büyükannesinin eski bir çaydanlık örtüsünü başına geçirdi. Diğer tavşanlar katıla katıla gülüyordu.” ifadelerinden Rikki’ye sözel zorbalık eylemlerinde bulunulmasına rağmen diğer tavşanların gülerken alkış tuttukları görülmektedir. Analiz edilen E3’te “*Bir gün Puki: Bu böyle olmayacak! Köpekler toplantısına gidip konuşacağım, dedi. Merhaba biliyorum kulakların kocaman ama ben de bir cins köpeğim, sizinle arkadaş olmak isterim! Köpeklerin lideri: Sen köpek olamazsın, baksana fil gibi kulakların var, dedi.*” Sözlerinden diğer köpeklerin orda olmasına rağmen sessiz kalıp görmezden geldikleri belirlenmiştir. Analiz edilen E13’de diğer eserlerden farklı olarak zorbalık eylemleri yalnızca çizimlerle anlatılmıştır. Çizimlerde zorbalık eylemlerine uğrayan bir kız öğrenciye, başka bir kız öğrencinin yardım ettiği açık bir şekilde görülmektedir. Analiz edilen E7’de ise Zıprır’ın kendisinden küçük bir çocuğa zorbalık yaptığı sırada arkadaşları tarafından “*Dursana! Ona zarar vereceksin!*” ifadeleriyle tepki gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Şekil 4 . E13 (solda) ve E5’ten (sağda) örnekler

Sonuç ve Tartışma

Mevcut çalışmada resimli çocuk kitaplarının zorbalık olgusu açısından çok yönlü olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma bulguları zorbalığın türleri açısından, incelendiğinde eserlerde sırasıyla en sıklıkla sözel, dolaylı ve fiziksel zorbalığın işlendiği görülmektedir. Eserlerden sadece birinde siber zorbalık işlenmiştir. Araştırma kapsamındaki eserlerin zorbalık türlerini içermesi, bu yönüyle yazarların zorbalık türlerini de sezdirmeyi amaçladıklarını düşündürmektedir. Forst (2002) zorbalık davranışlarının durumdan duruma değişiklik göstererek sözel, fiziksel ve dolaylı olabileceğini belirtmektedir. Zorbalık davranışlarına maruz kalan bireyin/çocuğun öz güven eksikliği, arkadaş edinememe, içine kapanık olma gibi sosyal beceriler yönünden sorunlar yaşaması beklenmektedir. Bu bakımdan sınıf ortamında meydana gelebilecek olası zorbalık davranışlarının edebi eserler aracılığıyla, çocuklarda farkındalık yaratmak, iletişimde kullanılan sözcüklerin karşı tarafı üzebileceği/incitebileceği hem eserlerde kullanılan diyaloglarla hem de diyalogları destekleyen çizimlerle sezdirilebilir. Çocukların eserlerde karşılaştığı zorbalık türleri (sözel, fiziksel, dolaylı ve siber zorbalık) üzerinde düşünmeleri ve erken yaşlardan itibaren empati kurma becerileri desteklenebilir. Özellikle okul öncesi ve ilköğretimin ilk yıllarında öğrenim gören çocukların, benmerkezli düşünme biçiminden kurtulup, okulda kurallarla tanışmaya başlaması ve bu kuralların içselleştirilmesi bakımından edebi eserler aracılığıyla, birlikte yaşamın önemine ve bireylerin birbirlerine karşı saygı göstermeleri gerektiğinin farkına varması sağlanabilir. Çocukların eserlerde karşılaştığı, zorbalık eylemlerinin/davranışlarının neden olduğu sonuçlar üzerine düşündürülmesi, farkındalık yaratılması ve eserler ışığında çocuklarla konuşulması, erken yaşlardan itibaren farklılıklara saygı gösterilmesi gerektiği belirtilebilir. Örneğin analiz edilen “Ah, Tonton!” adlı eser sınıf ortamında okunduktan sonra aşağıdaki görsel çocuklara gösterilerek:

Şekil 5. E11'den örnek

çocuk edebiyatı eserlerinden yararlanmak, çocuklara farklılıklara saygı gösterilmesi gerekir mesajını vermek zorbalık eylemlerini büyük ölçüde azaltacaktır. Aksi takdirde sosyal bir varlık olan insanın özellikle küçük yaşlardan itibaren zorbalık davranışlarına uğraması (UNESCO, 2017), yetişkinliğe devam eden olumsuz etkileri ile çocukların ve ergenlerin sağlığına, iyi oluş haline ciddi zararlar verebilir. Bu anlamda zorbalığı önlemek, etkilerini azaltmak için edebi eserlerde geçen arkadaşlık ilişkileri, diyalogların sınıf ortamında öğrenciler tarafından canlandırılması, hem zorba rolünde hem de kurban rolünde oynayan öğrencilerin ne hissettikleri öğretmen tarafından sorularak küçük yaşlardan itibaren zorbalık eylemlerine karşı farkındalık oluşturulabilir. Bu aynı zamanda öğrencilerin arkadaşlık bağlarını da güçlendirecektir.

Araştırma kapsamında incelenen eserlerin sadece birinde siber zorbalığın görülmesi iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, zorbalığın bu yönüyle yazarlar tarafından yeterince ele alınmadığı, ikincisi ise resimli çocuk kitaplarının genel olarak hitap ettiği yaş grubunun çocuklar olması (anaokulu ve ilkokul) ve bu yaş grubunda teknolojik araçların daha kontrollü bir şekilde kullanılması gerektiği için siber zorbalığın eserlerde yeterince yer almasının daha doğru olduğu söylenebilir. Edebi eserler aracılığıyla öğrencileri/bireyleri zorbalık türleri hakkında bilgilendirerek duygudaşlık becerisinin geliştirilmesine eserlerde verilen kahramanlar yoluyla yardımcı olunmasının önemli olacağı düşünülmektedir. Nitekim Elliott (2002), çocuk ne kadar küçükse davranışlarını değiştirme şansımızın o kadar artacağı bunun yanında yaşlı kronik kabadayıları, düzeltmenin kolay olmayacağını ifade etmektedir. Bu anlamda edebi eserler yoluyla anaokulundan itibaren çocuklarda paylaşma ve empati kurmanın önemi hakkında farkındalık kazandırabilir. Aksi takdirde Elliott'ın yukarıda ifade ettiği gibi çocukların yaşı ilerledikçe istenilmeyen davranışlarının değiştirilmesi de zorlaşacaktır. Bu da zorbalık eylemlerinin katlanarak devam etmesi anlamına gelmektedir. Bu bakımdan çocuklarla buluşturulacak resimli çocuk kitapları aracılığıyla zorbalık eylemlerine dair farkındalık oluşturulması bir sonraki öğrenim basamağında zorbalığın önlenmesinde/azaltılmasında önemli bir etken olacaktır. Nitekim yazarlar tarafından eserlerde verilen mesajlarda, kahramanlar arasında geçen diyaloglar, zorbalık eylemlerinin sonuçları üzerinde okuyucuya düşünebileceği, konuşabileceği uygun örnekler sunulmaktadır.

Araştırma kapsamında, zorbalık eylemlerinde bulunan bireylerin özellikleri açısından analiz edilen eserlerin büyük çoğunluğunda (%88) zorbalık yapan bireylerin empati kurmadığı görülmektedir. Buna karşın sekiz eserde, zorbalık eylemlerinde bulunan bireyin/kahramanın kendine güvendiği, yedi eserde ise; fiziksel olarak güçlü, saldırgan ve öfkeli olma özelliklerini gösterdikleri belirlenmiştir. Zorbalık yapan bireylerin empati duygusundan yoksun davranması belirlenen önemli bir bulgudur. Nitekim, empati becerisi düşük olmakla antisosyal davranışlar gösterme ya da zorbalığın nedensel olarak ilişkili olabileceği bilinmektedir (Akyol ve Bilbay, 2018). Bunun yanı sıra çocuklar arasında meydana gelen zorbalık eylemlerinin birey, aile, akran, okul ve topluluk olmak üzere çocuğun zorbalık açısından risk altında olmasına neden olan birden fazla faktör bulunmaktadır (Gerbaka, BouMitri ve Haber, 2016). Bu anlamda zorbalık eylemlerini konu edinen edebi eserlerin küçük yaşlardan itibaren çocuklarla buluşturulması yararlı olacaktır. Zorbalık eylemlerinde bulunmanın nedeni ne olursa olsun bireyin buna hakkı olmadığı ve zorbalık eylemi üzerine düşüncelerini sağlamanın önemli olacağı düşünülmektedir. Diğer yandan mevcut araştırmada belirlenen zorbalık yapan bireylerin kendine güvenmesi, güçlü olması, saldırgan ve öfkeli olması alan yazında sıklıkla (Olweus, 1994; Rigby, 2007; Sullivan ve diğerleri., 2005) vurgulanmıştır. Buna karşın İngiltere'de (Ditchthelabel.org ,2018), dokuz binden fazla kişiyle yapılan araştırmada son bir yılda zorbalık yapan bireylere 'Zorbalık eylemlerinde bulunmak size nasıl hissettirdi?' sorusuna katılımcıların yarıya yakını suçlu ve öfkeli hissettiğini belirtirken, yaklaşık olarak 1/3'ü ise üzgün hissettiğini

Bu çizime bakarak Tonton'un ne hissettiğini sınıfla paylaşmak isteyen var mı?

Sizce Tonton neden ağlıyor?

Tonton'un yaşadıkları size nasıl hissettirdi?

Sizin de okulda kendinizi Tonton gibi hissettiğiniz oldu mu?

Siz Tonton'un yerinde olsaydınız ne yapardınız?

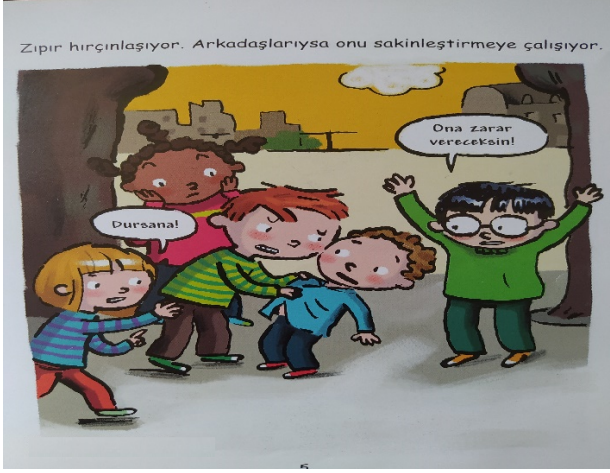
Şeklinde sorularla çocuklarda zorbalık eylemlerine karşı farkındalık yaratılabilir.

Hatta zorbalık eylemlerine taraf olan (zorba, mağdur ve seyirci) bireylere uygun sorular sorularak çok daha etkili bir süreç izlenebilir.

(Görseldeki yazılar: Tonton'un oynayacak konuşacak kimsesi yoktu. Gözyaşları, büyük, kahverengi gözlerini doldurdu. Uzun burnundan akarak yere damlamaya başladı. Ben korkunç bir ayıyım, diye hıçkırdı. Ben tüylü bir ayıyım diye ağladı. Ben kocaman bir boz ayıyım işte. O gün okul bitmek bilmedi.)

İngilterede ditchthelabel.org (2019) internet sitesi tarafından yedi binden fazla kişiyle yapılan bir çalışmada katılımcıların %59'u zorbalığa uğrama nedeninin "kendi görünüşü" olduğunu belirtmektedir. Bu bakımdan yukarıdaki görselde de görüldüğü gibi

rapor etmiştir. Söz konusu araştırmada zorbalık eylemlerinde bulunurken özellikle üzgün hisseden bireylerin edebi eserler aracılığıyla örnek durumlarla karşılaştırılarak, davranışları üzerinde düşünmeleri sağlanabilir ve zorbalık eylemlerini tekrar etmelerinin önüne geçilebilir. Örneğin analiz edilen E7'de önce küçük bir çocuğa zorbalık yapan Zıpır benzer bir durumla karşılaştıktan sonra aşağıdaki görseller üzerine öğrencilerle konuşulması faydalı olacaktır.

Şekil 7. E7'den örnek

(Soldaki görselde yazılanlar: Zıpır hırçınlaşıyor. Arkadaşları onu sakinleştirmeye çalışıyor. Dursana! Ona zarar vereceksin. Sağdaki görselde yazılanlar: Zıpır ise onu sakinleştiriyor. Korkmana gerek yok... Şiddet hiçbir işe yaramaz.)

Birinci görselde zorbalık eylemlerine tanıklık eden seyirciler bile endişeli görünmektedir. Ancak ikinci görselde aynı seyircilerin mutluluktan yüzlerinin güldüğü açıkça anlaşılmaktadır. Okudukları eserler çocuklara kendilerini görme fırsatı verdiği gibi onların kendilerini anlamalarında da katkıda bulunmaktadır (Bedford, Şirin ve Kaya, 2018). Bu bakımdan sınıfta mevcut görseller üzerine konuşulduğunda çocukların söyleyecek çok şeyi olacaktır. Nitekim Kaya'nın (2014) da belirttiği gibi farklı dünyaya, derinliğe ve zenginliğe merdiven olan kitap/lar her basamakta çocuğun keşfetmesini, anlamasını, yorumlamasını, zevk almasını ve iç dünyasının zenginleşmesini sağlar.

Araştırma kapsamında zorbalık eylemlerine maruz kalan bireylerin özellikleri açısından analiz edilen eserlerin dokuzunda bireylerin endişeli olduğu belirlenmiştir. Analiz edilen sekiz eserde zorbalığa maruz kalan bireylerin fiziksel olarak zayıf oldukları ve dışlandıkları görülmektedir. Ayrıca analiz edilen eserlerin dördünde bireylerin güvensiz ve çekingen davrandıkları belirlenmiştir. VanDamme (2012), zorbalığa uğrayan öğrencilerin akranlarından daha yüksek kaygı yaşadıklarını, uyku güçlükleri çektiklerini ve daha fazla gergin olduklarını, bunun da sağlıklı bir yaşam sürdürmelerini zorlaştırdığını belirtmektedir. Bu bakımdan edebi eserler yoluyla çocuğun karşısına çıkacak bir durum ve olayla ilgili farkındalık yaratılarak doğru davranış biçimi geliştirilmesinde katkıda bulunulur (Yalçın ve Aytaş, 2016: 59)'a göre. Örneğin bu düşüncüyü destekleyen E4'teki aşağıdaki görsel aracılığıyla zorbalık eylemlerine uğrayan Çiko'nun yaşadıkları sınıf ortamında çocuklarla tartışılabilir.

Şekil 5. E4'ten örnek

Eser çocuklarla buluşturulduktan sonra, farkındalık yaratmak için sınıfta tartışılabilir.

Çiko neden böyle düşünüyor olabilir?

Siz Çiko'nun arkadaşı olsaydınız ne yapardınız?

Çiko'ya tek bir cümle söyleme fırsatınız olsaydı ne söylerdiniz?

(Görseldeki yazılar: Çiko yeterince akıllı olmadığını, komik olmadığını, hoş görünmediğini düşünüyordu artık).

Mevcut araştırmadan elde edilen bulgular ve önceki

araştırma sonuçları bireylerin %57-61'inin bedensel olarak güçsüz görünme (Kartal, 2009; Kartal ve Bilgin, 2012) ve görünüşü (Ditchthelabel.org, 2018) nedeniyle zorbalığa uğradığını göstermektedir. Ayrıca zorbalık eylemlerinde bulunan bireylerin özellikleri genel görünüş ve düşünce biçiminden sapan çocukları hedef aldıkları belirlenmiştir (Gerbaka, Boumitri ve Haber, 2016). Bu anlamda araştırma sonuçları ve mevcut araştırmanın bulguları dikkate alındığında, farklılıkları kabul etmeyi ön plana çıkaran edebi eserlerin çocukların okul öncesi çağlardan itibaren buluşturulması zorbalığın azaltılmasında önemli olacağı düşünülmektedir. Edebi eserlere konu edilen farklılıklar üzerine çocuklarla, tartışarak farkındalık oluşturulması zorbalığın azaltılmasında etkili olacaktır. Nitekim çocuklar kendisi için

yazılmış edebi metinde, yaşadığı dünyanın bir benzerini bulur (Şimşek ve Yakar, 2018).

Araştırma kapsamında zorbalık eylemlerine tanık olan seyircilerin verdiği tepkiler açısından analiz edilen eserlerin altında seyircilerin en sıklıkla zorbalık davranışlarına alkış tuttuğu ve sessiz kaldıkları belirlenmiştir. Seyircilerin üç eserde mağdura yardım ettikleri, ikişer eserde zorbalık eylemlerini görmezden geldiği ve zorbalık yapan bireyi uyardığı görülmektedir. Bir eserde ise zorbalık eylemlerinde bulunan bireye sözlü olarak tepki gösterdikleri anlaşılmaktadır. İngiltere’de yapılan bir çalışmada (Ditchthelabel.org, 2018), seyircilerin %51’i ne yapacağını bilemediği için %38’i kendisini ilgilendirmediği için %28’i de zorbalık eylemlerine uğramaktan korktuğu için müdahalede bulunmadığını rapor etmiştir. Ancak zorbalık eylemlerine tanık olan seyircilerin verdiği tepkiler zorbalığın devam edip etmemesinde belirleyici rol oynamaktadır. Bu bakımdan son zamanlarda zorbalık eylemlerinde, seyircilerin önemli bir rol oynadığı konusunda artan bir farkındalık bulunmakta (Ditchthelabel.org, 2018), seyirciler müdahale ettiğinde zorbalık eylemlerinin durdurulmasında etkili olacağı düşünülmektedir. Salmivalli (1999) seyircileri dört gruba ayırmıştır. Bunlar (1) destekleyiciler/asistanlar olarak görev yapanlar, (2) zorbalara destek veren pekiştiriciler/güçlendiriciler, (3) pasif seyirciler olarak kalan dışardakiler ve/veya olay yerini terk edenler ve (4) mağdurlara yardım eden savunuculardır. Bu anlamda Gerbaca ve diğerleri (2016)’ya göre zorbalık sadece zorbalığa maruz kalan ve zorbalık yapan bireyi değil aynı zamanda zorbalığa tanık olan öğrencileri de içermektedir. Elliott’a (2002) göre zorbalık eylemlerinde bulunan bireylerin gücü, etrafındakilerin hiçbir şey yapmaması veya zorbalık davranışını teşvik etmesidir, çünkü bu durum heyecan yaratmasına neden olmaktadır. Bu bakımdan edebiyat aracılığıyla, zorbalığa tanık olan ancak herhangi bir müdahalede bulunmayan seyircilerin cesaretlendirilmesi özellikle “Ne yapacağımı bilemedim” diyenlerin zorbalığa doğru şekilde müdahale etmeleri konusu üzerine tartışılabilir. Küçük yaşlardan itibaren edebi eserler aracılığıyla bu şekilde farkındalık yaratmak, zorbalık eylemleri için “Beni ilgilendirmez” düşüncesinde olan bireylere yönelik aslında bu durumun böyle olmadığını zorbalık eylemlerinin hepimizi ilgilendirdiğini anlatmanın zorbalığın azaltılmasında önemli bir adım olacağı düşünülmektedir. Nitekim Lukens, Smith ve Coffel (2018), edebiyatın insan dürtülerini oldukları gibi gösterdiğini, okuru karakterle kendini özdeşleştirmeye veya karaktere tepki vermeye davet ettiğini dile getirmektedir.

Öneriler

Okullarda meydana gelen her türlü zorbalık ve şiddet eylemleri UNESCO (2017), bireyin eğitim görme hakkının ihlal edilmesine yol açmakta ve güvenli olmayan öğrenme ortamları yaratarak tüm öğrenciler için eğitimin niteliğinin düşmesine neden olmaktadır. Tüm bireylerin her yönden güvenli bir ortamda öğrenim görebilmelerinde, zorbalık eylemlerini önlemeye yönelik programların geliştirilmesi ve küçük yaşlardan itibaren çocukların aktif olduğu zorbalık karşıtı etkinliklerin düzenlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla, sınıf ve okul koridorlarında oluşturulacak *Zorbalıkla Mücadele Etme ve Farkındalık Yaratma Panosunda*, her ay zorbalık eylemlerine karşı, öğrencilerin yazdıkları şiir, kısa hikayeler, şarkı tadında dizeler, çizilen resimler ve karikatürlere yer verilmesiyle, zorbalığın azaltılması ve farkındalık oluşturulmasında somut adımlar atılabileceği gibi okul ikliminin de gelişmesine katkıda bulunacaktır. Zamanla öğrencilerin zorbalık olgusuna bağlı olarak yazdıkları şiir, hikaye ve yapılan çizimlerden sınıf kendi zorbalık karşıtı defterini oluşturabilir.

Sharp ve Smith (2003), çoğu öğrencinin zorbalık davranışlarından hoşlanmadığını ve akranlarına yardım etmek istediğini belirterek zorbalık konusunda bir şeyler yapmak isteyen okullar için bu öğrencilerin önemli müttefikler olduğunu ifade etmektedir. Bu bakımdan resimli çocuk kitaplarından da yararlanılarak, seyirci konumunda yer alan kahramanların/bireylerin verdiği tepkiler üzerine küçük yaşlardan itibaren çocuklarla konuşarak zorbalık eylemlerine karşı bir farkındalık oluşturulabilir. Nitekim iyi bir edebiyat eseri çocukların dünyaya başka perspektiflerden bakmalarını sağladığı gibi çocuklara başkalarının yaşamları ile kendi yaşamları arasında bağ kurduklarını da hissettirir (Gönen ve Veziroğlu, 2015: 7). Bu bağlamda, her okulda *Zorbalıkla Mücadele Etme Kolu* kurularak öğrencilerin gönüllü katılımıyla ve okulun desteğiyle resimli çocuk kitaplarından yararlanıp, konu hakkında broşürler hazırlanarak bu çalışmalar öğrenci ve velilerle buluşturulabilir. Bu çalışmalar okul koridorlarından sınıf panolarına kadar yaygınlaştırılabilir.

Okul yönetiminin desteğiyle farkındalık oluşturmak adına her bir okul döneminde, herhangi bir gün *Zorbalıkla Mücadele Etme Günü* ilan edilerek bu güne özel olarak zorbalığı konu edinen hikaye, şiir, karikatür, çizim vb. ile farkındalık yaratılması için programlar düzenlenebilir. Ardından bu çalışmalar okulların sosyal medya hesaplarından paylaşarak bu durumun sürekliliği sağlanabilir. Bu düzenlemelere etkin katılımı sağlamak amacıyla öğrencilere okul tarafından belirlenen ödüller verilebilir. Yapılan bu çalışmaların tüm paydaşların katılımıyla gerçekleşmesi, sürece katılımı artıracak gibi sorumluluk alınmasını da sağlayabilir. Ayrıca çocuklar tarafından ortaya konulan ürünler (şiir, hikaye, çizim) çocuklara edebiyat yoluyla zorbalık gibi istenmeyen davranışların da uygun bir dille anlatılabileceğini göstermiş olacaktır.

Kurtuluş Savaşı’nda ve Atatürk’ün inkılaplarının kabulü sırasında, halkın yenilikleri benimsemesi için sanatçılardan ve edebiyattan yararlanılmıştır. Örneğin, Reşat Nuri Güntekin’in *Yeşil Gece* isimli eseri ile Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Nur Baba* isimli eseri yenilikleri desteklemek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu bakımdan dünya genelinde iki kişiden birinin zorbalığa uğraması (Ditchthelabel.org, 2017) ve bunların genellikle çocuklar olması zorbalık konusunda yazılacak eserlerde duyugudaşlık becerisinin ön plana çıkarılması, bu eserlerin okul rehberlik servislerinin desteğiyle temin edilip okul kütüphaneleri veya sınıf kitaplıkları aracılığıyla çocuklarla buluşması sağlanabilir.

Kaynakça

- Akyol, A. K., ve Bilbay, A. (2018). Ergenlerin akran zorbalığı yapmaları, zorbalığa maruz kalmaları ve empatik eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi/ examination of the correlation between peer bullying, exposed to bullying, and emphatic tendencies of adolescent. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(2), 667-675.
- Bedford, A. W., Şirin, M. R., ve Kaya, M. (2018). April Whatley Bedford:“Çocuk Edebiyatı İlkokul Eğitim Programının Temelini Oluşturmalıdır”. *Çocuk ve medeniyet dergisi*, 3(6).
- Bilgin, A. (2008). *Okullarda şiddeti önlemede bir yöntem: Çatışma çözme*. Ezgi.
- Çalık, T., Özbay, Y., Özer, A., Kurt, T., & Kandemir, M. (2009). İlköğretim okulu öğrencilerinin zorbalık statülerinin okul iklimi, prososyal davranışlar, temel ihtiyaçlar ve cinsiyet değişkenlerine göre incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 60(60), 555-576.
- Dilidüzgün, S. (2018). *Çağdaş çocuk yazını, yazın eğitimi atılan ilk adım*. İzmir: Tudem yayınları.
- Ditch The Label (2017). The Annual Bullying Survey 2017. www.ditchthelabel.org/research-papers/the-annual-bullyingsurvey-2017/
- Ditch The Label (2018). The Annual Bullying Survey 2018. www.ditchthelabel.org/research-papers/the-annual-bullyingsurvey-2018/
- Ditch The Label (2019). The Annual Bullying Survey 2019. www.ditchthelabel.org/research-papers/the-annual-bullyingsurvey-2019/
- Elliott, M. (Eds.). (2002). *Bullying: A practical guide to coping for schools*. London: Pearson education.
- Fox, R. (2002). *the Jewish Magazine*. <http://www.jewishmag.com/59mag/einstein/einstein.htm>.
- Frost, L. (2002). Chapter 4: A primary school approach. *Bullying-A practical guide to coping for schools*, 40-49.
- Gerbaka, B., Boumitri, F., ve Haber, C. (2016). Chapter II. Legislation and public policies: The role of pediatricians in bullying prevention and in addressing emergent and increasing forms of violence against children. *Ending the torment: tackling bullying from the schoolyard to cyberspace*, 57-65.
- Gönen, M., ve Veziroğlu, M. (2015). Çocuk Edebiyatının Genel Özellikleri. *Çocuk Edebiyatı*. Eğiten Kitap. 3. Baskı
- Harris, S., ve Petrie, G. F. (2003). *Bullying: The bullies, the victims, the bystanders*. Scarecrow Press.
- Jan, A., ve Husain, S. (2015). Bullying in elementary schools: Its causes and effects on students. *Journal of Education and Practice*, 6(19), 43-56.
- Kapçı, E. G. (2004). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(1), 1-13.
- Kartal, H. (2008). İlköğretim okullarında zorbalık yapanlar ve zorbalığa uğrayanlar. *Education Sciences*, 3(4), 712-730.
- Kartal, H. (2009). Öğretmen adaylarının uygulama okullarındaki zorbalıkla ilgili değerlendirmeleri. *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty (GUJGEF)*, 29(1),141-172.
- Kartal, H., ve Bilgin, A. (2007). İlköğretim öğrencilerine yönelik bir zorbalık karşıtı program uygulaması: Okulu zorbalıktan arındırma programı. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 3(2), 207-227.
- Kartal, H. ve Bilgin, A. (2012). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığın nedenleri ile ilgili algıları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2012 11(1), 25-48.
- Kaya, M. (2014). Okuma kültürü ve çocuk edebiyatı. *Türk Dili*, 756, 608-622.
- Kepenekçi, Y. K., & Çınkır, Ş. (2003). Öğrenciler arası zorbalık. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 9(2), 236-253.
- Lukens, R. J., Smith, J. J. & Coffel, C. M. (2018). *Çocuk edebiyatına eleştirel bir bakış*. (Çev.: Cenk Pamay). İstanbul: Erdem. (Original work published: 2013).
- OECD (2017), PISA 2015 Results (Volume III): Students'Well-Being, PISA, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264273856-en>
- Olweus, D. (1994). Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of child psychology and psychiatry*, 35(7), 1171-1190.
- Olweus, D. (2005). Bullying in schools: Facts and intervention. In IX International Meeting on Biology and Sociology of Violence, Under the Honorary Presidency of HM Queen Sofia, Valencia, Spain (October). https://www.researchgate.net/publication/228654357_Bullying_in_schools_facts_and_intervention

- Olweus, D., ve Limber, S. (2016). Chapter III. School Interventions: Five key components in a global strategy against bullying. *Ending the torment: tackling bullying from the schoolyard to cyberspace*, 67-73. <https://doi.org/10.18356/27a397d3-en>.
- Padgett, S., ve Notar, C. E. (2013). Bystanders are the key to stopping bullying. *Universal Journal of Educational Research*, 1(2), 33-41.
- Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation* (No. 4). Sage.
- Rigby, K. (1999, June). What harm does bullying do. In *Children and Crime: Victims and Offenders Conference convened by the Australian Institute of Criminology and held in Brisbane* (pp. 17-18).
- Rigby, K. (2002). *New perspectives on bullying*. Jessica Kingsley Publishers. https://books.google.com.tr/books?id=5smmqKHy0AkC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Rigby, K. (2007). *Bullying in schools: And what to do about it*. Aust. Council for Ed. Research.
- Salmivalli, C. (1999). Participant role approach to school bullying: Implications for interventions. *Journal of Adolescence*, 22(4), 453-459.
- Santos Pais, M. (2016). Preface. Protecting children from bullying and cyberbullying. *Ending the torment: tackling bullying from the schoolyard to cyberspace*, V. <https://doi.org/10.18356/27a397d3-en>.
- Sever, S. (2013), *Çocuk ve edebiyat*. İzmir: Tudem yayınları, 7. Baskı.
- Sharma, R. (2015). *Unvansız lider*. (Çev.: Filiz Gülerkaya.) Pegasus Yayınları. (Original work published: 2010).
- Sharp, S., ve Smith, P. K. (2003). A practical teachers for handbook: Tackling bullying in your school. *This edition published in the Taylor & Francis e-Library*, 2003.
- Sullivan, K., Cleary, M., ve Sullivan, G. (2005). *Bullying in secondary schools: What it looks like and how to manage it*. Sage.
- Şimşek, T., ve Yakar, Y. M. (2018). Kuramdan uygulamaya çocuk edebiyatı. İçinde T. Şimşek (eds.), *Çocuk edebiyatı* (pp. 15-42). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Tanju, E. H. (2010). Çocuklarda kitap okuma alışkanlığına genel bir bakış. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 21(21), 30-39.
- UNESCO, U. (2017). School violence and bullying: Global status report.
- UNICEF. (2018). *An Everyday Lesson: End Violence in Schools*. Unicef.
- VanDamme, E. (2012). *Identification and prevention of bullying in schools* (Doctoral dissertation, Northern Michigan University).
- Wolke, D., ve Lereya, S. T. (2015). Long-term effects of bullying. *Archives of disease in childhood*, 100(9), 879-885.
- Wright, M. (2018). Cyberbullying victimization through social networking sites and adjustment difficulties: The role of parental mediation. *Journal of the Association for Information Systems*, 19(2),1.
- Yalçın, A. & Aytaş, G. (2016), *Çocuk edebiyatı*. Ankara: Akçağ.
- Yalçın, A. (2018). Şiddet eğitimi tehdit ve tahdit ediyor. <https://www.ebs.org.tr/makaleler/530/6/ali-yalcin/siddet-egitimi-tehdit-ve-tahdit-ediyor?sayfa=6>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.